

12
грудень
1968

**ДОШКІЛЬНЕ
ВИХОВАННЯ**

правильна мова була у 14. Решта 11 ще мали недоліки у вимові звуків, але і в їх мові сталися великі зрушення. Тимчасом з 25 дітей контрольної групи фонетично правильною мовою оволоділи тільки 7. Недоліки у вимові решти дітей були набагато серйозніші, ніж в експериментальній групі. Це дає підстави зробити висновок, що спеціальна робота по навчанню правильної вимови звуків позитивно впливає на формування фонетичної сторони мови дітей, прискорює її розвиток.

Незважаючи на особливості будови мовного апарату (недостатній функціональний розвиток централь-

ної і периферичної його частин) та недостатній розвиток мовного слуху, у частини дітей (в нашому експерименті — 56 процентів) на четвертому році життя вже можливо сформувати правильну вимову всіх звуків. А в решти дітей можна підготувати артикуляційний апарат, мовний слух і дихання до вимови важких звуків.

Наприкінці слід ще раз підкреслити, що формування правильної звуковимови у дошкільнят вимагає систематичної і цілеспрямованої роботи, терпіння і витримки, постійної уваги до дітей.

В. КОНИК

(Київський педагогічний інститут
ім. Горького)

Розвиток словника дітей молодшого дошкільного віку під час спостережень

Словник є необхідною складовою частиною мови. Високий рівень розвитку дошкільняти неможливий без достатньо розвиненої лексики.

Чимало дослідників вивчають лексику дитини (Г. Ляміна, М. Попова, Н. Савельєва та ін.), але ще не з'ясовано питання про ріст словникового запасу на початковій стадії формування мови — в молодшому дошкільному віці. Відставання на цій стадії може призвести до педагогічної занедбаності мови дітей у наступних вікових періодах, до гальмування шкільного навчання.

Вивчення теорії та практики доводить деяку однобічність розвитку дошкільної дидактики. Це виявилось у прагненні дати дітям всі необхідні знання засобом слова, без достатньої організації їхнього чуттєвого пізнання (О. В. Запорожець, А. П. Усова)¹, що відповідно позначилось на методиці розвитку словника дітей.

Найбільш досліджені і вживані тепер методи, опосередковані сло-

вом, — дидактична гра, розповідь за картою, — відіграють значну роль у розвитку лексики дітей молодшого дошкільного віку. Але внаслідок вказаної однобічності словникової роботи поза увагою дослідників залишилося безпосереднє ознайомлення дітей з реальними предметами під час спостереження за ними. Хоча у практиці роботи дошкільних закладів спостереження використовуються, але вони не є основою свідомого оволодіння словом.

Мета нашого експериментального дослідження — вивчення шляхів і засобів розвитку словника молодших дошкільнят. У цій статті викладено матеріал про початкове ознайомлення дітей зі словом під час спостереження за предметами та їхніми властивостями.

У дослідженні використано констатуючий та навчальний експеримент. Експериментальну роботу ми обмежили такими темами: рослини, птахи, свійські тварини, риби. На основі програми визначили приблизний словниковий запас, куди увійшли три лексико-граматичні групи слів: іменники, дієслова, прикметни-

¹ А. В. Запорожець, А. П. Усова, Сенсорное воспитание дошкольников, М., изд-во АПН РСФСР, 1963.

Констатуючий експеримент, який провадився у розмовах з дітьми і розгляді з ними картин, виявив велику мішанину словесних позначень предметів, їхніх дій та ознак. Спостерігалися заміна одного слова іншим, багато неточних слів описового характеру, створених за аналогією до російської мови. Зустрічалися слова, за якими був відсутній конкретний образ названого предмета, що в цілому становило близько 60% лексичного запасу дітей.

Аналізуючи словниковий запас дітей, ми переконалися, що той зміст, який дитина розуміє у слові, частоту не відповідає справжньому. Внаслідок цього зустрічаються слова описового характеру, неправильно вжиті, без конкретного змісту. Попереднє обстеження дитячої мови виявило розходження між активним і пасивним словником, що свідчить про нерівномірний індивідуальний рівень лексичного запасу молодших дошкільнят.

У системі лексичної роботи чільне місце посідають спостереження дітей за предметами та їхніми властивостями. Вони відіграють вирішальну роль у формуванні лексики. Будь-який розгляд об'єкта є його аналіз, виділення окремих складових частин, що дозволяють зрозуміти ціле. Сприймання дитиною молодшого дошкільного віку ще не розчленоване, тому спостереження за предметами і розгляд їх допомагають їй виділити певну властивість предмета і назвати її відповідним словом, насичують слово конкретним змістом.

У нашому дослідженні свідоме оволодіння дитиною словом на початковому етапі здійснювалося через спостереження за конкретними предметами та розгляд їхніх характерних ознак. З цією метою провели два заняття: 1) спостереження за визначеними об'єктами (рибкою, птахом, квіткою, свійськими тваринами). Під час спостереження знайомили дітей із властивостями названих реальних предметів та їхніми словесними позначеннями; 2) повторні спостереження за визначеними об'єктами, під час яких закріплювали уявлення дітей про харак-

терні ознаки предметів, продовжували роботу по усвідомленню змісту слова.

Спостереження дозволяли дітям розглянути конкретний предмет і одночасно дізнатися про його назву, що сприяло утворенню зв'язків між предметом і словом.

Необхідність повторних спостережень зумовлюється особливостями розвитку психічних процесів у дитини молодшого дошкільного віку. У цьому віці відбувається швидке утворення нервових волокон. Вони є провідними шляхами нервової системи, яка ще дуже пластична, і це сприяє швидкому нагромадженню у дітей різних знань. А коли врахувати, що жива наочність збуджує емоції, то на долю усвідомлення слова залишається дуже мало. Під час одного спостереження діти можуть ознайомитися з загальним виглядом предмета, почути його назву, перелік характерних ознак. Усе це важливо для утворення уявлень і понять про предмет, але цього не досить для усвідомлення слова.

Для молодших дошкільнят характерна злитість предмета, який сприймається. Діти не бачать ще окремих ознак, складових частин. Встановлено, що у нормальних дітей молодшого дошкільного віку переважають конкретні показники, їм легше розрізнити предмети та їхні властивості, аніж називати їх (З. М. Істоміна). Все це вимагає повторного розгляду об'єкта для закріплення його назви.

На користь повторних спостережень свідчать заниженість гостроти мовного слуху у дитини молодшого дошкільного віку (так звані мовні порогові) та недостатня розвиненість фонематичного слуху. Ці особливості зумовлюють труднощі, які виникають під час ознайомлення з новим словом.

Методика першого етапу роботи над розвитком словника під час спостережень була спрямована на те, щоб учить дитину помічати характерні ознаки предмета, називати їх відповідними словами, зіставляти слово і предмет, усвідомлювати словесні позначення предмета та його властивостей.

Цьому в першу чергу відповідав програмовий зміст спостережень. За вживаною методикою програмовий матеріал спостереження за різними об'єктами не охоплює завдань словникової роботи, він націлює лише на створення уявлення про предмет. Так, у методичному посібнику «Заняття в детском саду» за редакцією А. П. Усової до спостереження за рибкою визначено такий програмовий матеріал: «Рибка живе у воді, рибка плаває. Рибку годують»¹.

Інший посібник у програмовому змісті до такого ж заняття вказує: «Початкові явлення про рибку: плаває у воді, ловить їжу ротом» і т. ін.²

Як у першому, так і в другому прикладі немає конкретних завдань для розвитку мови дитини, вказівок, як провадити лексичну роботу з дітьми.

Визначаючи програмовий зміст експериментальних занять, ми звертали увагу на підпорядкованість його словниковій роботі з дітьми.

Наводимо приклад програмового змісту спостереження за синицею.

1. Ознайомити дітей із зовнішнім виглядом і характерними ознаками синиці: вкрита пір'ям, літає за допомогою крил, їжу бере дзьобом. Роздивитися забарвлення синиці. Активізувати слова: *птах, крила, пір'я, літає, клює, синій, жовтий*. Ввести до словника нові слова: *синиця, дзьоб*.

2. Вчити дітей годувати пташку.

Як видно з наведеного прикладу, програма передбачає не лише створити уявлення про предмет, назвати його відповідним словом, а й конкретно вказує, на якій стадії засвоєння перебуває те чи інше слово: уточнення, введення чи закріплення. У програмовому матеріалі передбачено різні граматичні категорії слів: іменники, дієслова, прикметники. Підпорядкованість програмового змісту словниковій роботі спонукає певним чином організувати та провести спостереження.

Методичне керівництво спостереженнями передбачало створення інтересу до предмета, за яким діти спостерігатимуть. Дитина молодшого дошкільного віку завдяки особливостям емоційно-вольової сфери легше засвоює слова, якщо спостережуваний предмет цікавий для неї, вражає своєю яскравістю. Ми зацікавлювали ще перед початком спостереження через ігрові прийоми, загадковість, привабливість предмета (пташку вносили несподівано, квіти брали яскраві, золоту рибку показували в банці так, щоб на сонці вигравала її золотиста луска, в'юна роздивлялися в круглому акваріумі, щоб можна було пригланутися до його рухів).

Особливо багато важить початок спостереження. В цей час треба повідомити й пояснити дітям мету спостереження, дати їм змогу зосередитися.

Спостереження передбачало розгляд предмета, ознайомлення з його характерними особливостями. Головне — треба було створити у дітей чіткі уявлення про предмет, увести до їхнього словника відповідне слово. Щоб утворити чіткий зв'язок між словом і названим предметом, необхідний певний рівень розвитку мови й сприймання. Для цього вчили дітей виділяти характерні ознаки предмета і засвоювати відповідні слова (зосереджено слухати вихователя, точно відтворювати назви розглянутих ознак предмета). Використовували ігрові та інші прийоми. Важливе значення при спостереженні мають запитання. Вони спрямовують увагу дітей на характерне у предметі та його точну назву. Характер запитань ми весь час змінювали, використовуючи різні варіанти.

Розглядаючи предмет і називаючи його властивості, ми враховували, що дитині молодшого дошкільного віку важко вловити звукову оболонку того чи іншого слова, виділити її з суцільного потоку звуків. Певною мірою це утруднення знімається, якщо назву предмета пов'язувати з його властивістю, що відображена у слові. (Так, пов'язували назву пташ-

¹ «Заняття в детском саду», М., Учпедгиз, 1966, стор. 66.

² С. Веретенникова, Ознакомление дошкольников с природой, М., Учпедгиз, 1965, стор. 120.

ки синиці з забарвленням її пір'я, підсніжника — виріс з-під снігу, назву золотої рибки з її кольором, годівниці — з тим, що з неї годують, плавники рибки зветься так тому, що з їхньою допомогою рибка плаває, тощо). Одночасно звертали увагу й на інші характерні властивості предмета, але насамперед на ту, яка відбилася в його назві.

Запитання вихователя допомагають зосередженіше розглянути предмет, виділити характерні ознаки, дії і відповідно назвати їх. Це активізує дітей, спонукає їх думати. «Слід урахувати, що увагу дитини можна загострити завдяки яскравому, цікавому, несподіваному подразникові. Але підтримує її активна розумова діяльність. Уваги не можна тільки вимагати, її треба забезпечити» (Люблінська) ¹.

Під час спостереження діти розглядали предмет, гладили його, торкали, слухали звуки. Ігри й безпосереднє контактування з об'єктами активізували роботу аналізаторів. Наприкінці спостереження закріплювали уявлення про предмет, його назву за допомогою віршиків про нього.

Аналогічні були повторні спостереження, але на цей раз завдання ускладнювалися, вводилися нові слова, закріплювалися — активний словник дитини розвивався.

Активний словник збагачувався через введення в дитячу мову слів різних граматичних категорій, а також завдяки активним діям дітей з тим чи іншим предметом.

Так, під час спостереження діти ставили їжу для птахів, насипали харч для рибок тощо. Одночасно вихователь запитував їх про те, що вони роблять, спонукаючи до активних дій, викликаючи інтерес до них і активізуючи мову дітей.

Відомо, що зв'язок між словом і предметом або словом і дією виникає лише при наявності потреби у спілкуванні. Розглядаючи той чи інший предмет, діти виконували різні дії, супроводжували їх словами,

спілкувалися при цьому з вихователем та іншими дітьми. Ось малята спостерігають за золотою рибкою в акваріумі:

Мил а. Дивись, Сашко, рибка нюхає камінці. Плаває, як грається.

Ю р а (водить пальцем по склу). Плаває плаванами...

Мил а. Плавцями. Плаванами неправильно.

Ю р а. Я й кажу: плавцями. Я ще не пригадав.

О л я. А я рибку жалію. Чого вона трясє плавцем? Змерзла, чи що?

Вихователь. Ні, рибка не змерзла. Вона так рухає плавцями, щоб пливати.

Перевірка мови дітей після проведених спостережень показала, що їхній словник збагатився назвами спостережуваних предметів, характерних ознак, дій. Повторні спостереження допомогли запам'ятати слова-іменники, дієслова, прикметники. В розмовах з батьками, завідуючою діти розповідали, що вони робили на занятті, правильно вживали нові слова різних граматичних категорій. Наприклад:

Л ю д а. Золота рибка плаває. В банці. Плавцями рухає. Тільки нешвидко.

В о в а. Ми пускали в'юна в таз. Так крутиться. Не вистрибує.

Організовані спостереження збагачували словниковий запас дітей конкретним змістом, сприяли підвищенню його рівня. Зникли слова, творені за аналогією, описового характеру. Замість родових назв предметів з'явилися видові.

В процесі дослідження виявилось, що оволодіння словом під час спостереження — складний нервово-психічний процес, ефективність якого може бути забезпечена лише за певних умов. Звичайного показу того чи іншого об'єкта не досить для розвитку словника дитини молодшого дошкільного віку, треба допомогти їй побачити головні ознаки предмета і точно назвати їх.

Експериментальні дослідження показали, що наявність чітких уявлень про предмет ще не дає дітям змоги завжди правильно передати словом ці уявлення. Потрібно вчити їх узагальнювати слово. Спостереження створюють передумову для наступної роботи над словом під час його закріплення і практичного використання.

¹ «Первоначальное обучение и воспитание детей», под ред. В. Г. Ананьева и А. И. Сорокиной, стор. 117.